

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΕΡΑ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΛΕΥΚΩΤΗΣ ΑΝΚΑΘΗΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

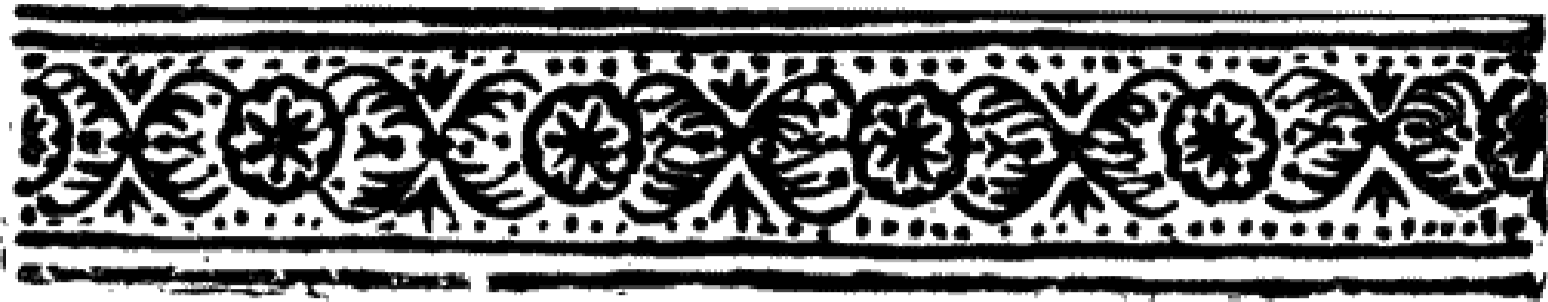
ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1956

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΚΟΣΜΙΚΗ ΖΩΗ ΣΑΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Όποιος διάβασε λίγη κοινωνιολογία, έστω και χωρίς συγκεκριμένες επιδιώξεις, αλλά μόνο για τή μορφωσή του, έχει μια γενική αντίληψη για τή σοφή και, μπορεί κανείς να πεί, κλασική μέθοδο του Durkheim. Ένας από τους πρώτους της κανόνες είναι ότι τα κοινωνικά γεγονότα πρέπει να εξετάζονται «σάν πράγματα» (comme des choses). Η έννοια του όρου αυτού, εδώ, είναι ότι το κοινωνικό φαινόμενο αποτελεί ένα έξωτερικό δεδομένο που πρέπει να το παρατηρήσουμε αυτό καθαυτό, αντικειμενικά, χωρίς καμιά προκαταβολικά παραδειγμένη ιδέα ή ιδεολογία και καμιά εξάρτηση του πνεύματός μας από τις συλλήψεις τής φιλοσοφίας ή από τα πάθη τής πολιτικής. Στηριζόμενοι στην παρατήρηση τών «πραγμάτων», προσπαθούμε να καταλάβουμε τις αιτίες που τα προσδιορίζουν και τις λειτουργίες που εκπληρώνουν. Τίποτα δε μας εμποδίζει να διατυπώσουμε γενικότερες απόψεις για τή σύνθεση τούτης ή εκείνης τής κοινωνίας και για τις δυνατότητες και πιθανότητες τής μελλοντικής εξέλιξής της. Αυτό όμως έχει κάποια σημασία, μόνο όταν γίνεται εκ τών υστέρων, σάν συνέπεια μιας τέτοιας αντικειμενικής μελέτης τών «πραγμάτων».

Θέματα για παρόμοιες παρατηρήσεις δεν είναι μόνο οι «θεσμοί» με την ευρύτερη έννοια, οι κατά το μάλλον ή ήττον σταθερές μορφές κοινωνικής ζωής — ή Πολιτεία, ή Έκκλησία, το δίκαιο, ή οικονομική και τεχνική οργάνωση, κλπ. — αλλά και οι άεικίνητες κοινωνικές συνήθειες, οι μεταβαλλόμενοι τρόποι του αισθάνεσθαι και του σκέπτεσθαι, τα γούστα, οι μόδες, όταν τα «πράγματα» αυτά παρουσιάζουν ένα χαρακτήρα αντικειμενικό και γενικό, που επιβάλλεται απ' έξω στη συνείδηση τών ατόμων. Τέτοιο φαινόμενο είναι, το δίχως άλλο, και ή λεγόμενη «κοσμική κίνηση», που διαπερνά, σάν ένα άκατάπαυστο ρεύμα, τή ζωή τών μεγάλων πόλεων — ρεύμα που ογκώθηκε αισθητά, στην Αθήνα, μετά τον τελευταίο πόλεμο. Πρόκειται, μάλιστα, για φαινόμενο σύνθετο, που παρουσιάζει διάφορες πλευρές, που άσκει άρκετην έπιρροή και προκαλεί ποικίλες

και όξεις αντιδράσεις σε πλατιά κοινωνικά στρώματα. Απόδειξη, ότι δεν παύουν να καταγίνονται μαζί του όρισμένα πολύ ευαίσθητα και χρήσιμα βαρόμετρα τών καιρικών συνθηκών τής κοινωνικής ζωής, καθώς είναι το καθημερινό χρονογράφημα, ή επιθεώρηση και το επίκαιρο θέατρο κωμωδίας, στις καλές τους μορφές. Αξιζει, λοιπόν, νομίζω, να δοκιμάσει κανείς να εξετάσει μεθοδικότερα το περιεχόμενό του.

Δε λογαριάζω για κοσμική κίνηση τή συγκέντρωση προσωπικών φίλων που μαζεύονται σ' ένα σπίτι γιατί τους ευχαριστεί να βλέπονται και να τα λένε. Αυτό είναι μια άπλη προέκταση τής ιδιωτικής ζωής και δεν ανήκει στο θέμα, όπως το αντιλαμβάνουμαι. Η καθαυτό κοσμική κίνηση προϋποθέτει τήν τυπικότητα και τή δημοσιότητα. Δεν αποβλέπει, κατά κύριο λόγο, στην επιδίωξη ιδιωτικών ευχαριστήσεων, αλλά στην τήρηση όρισμένων τύπων, στην εκπλήρωση υποχρεώσεων απέναντι σ' ένα ιδιόρρυθμο σύνολο που το αποτελεί ή κοσμική κοινωνία. Οι κοσμικές εκδηλώσεις δεν αποτείνονται σε τούτον ή εκείνον τον κλειστό κύκλο, αλλά στην κοσμική κοινωνία γενικότερα γίνονται για να άκουστούν, για να προκαλέσουν μια ευρύτερη έντύπωση. Έχουν, δηλαδή, κατά κάποιον τρόπο, δημόσιο χαρακτήρα. Ειδικές στήλες τών έφημερίδων προαναγγέλλουν τις κοσμικές συγκεντρώσεις και τις παρακολουθούν κανονικά. Είναι γνωστό ότι οι στήλες αυτές διαβάζονται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι μόνο από τα πρόσωπα που μνημονεύουν, αλλά και από το πλατύ κοινό. Είναι κάτι σάν μια καθημερινή παράσταση που τή σχολιάζει όλος ο κόσμος. Στις άγγλόφωνες, μάλιστα, χώρες, ο καθημερινός και περιοδικός τύπος δημοσιεύει τακτικά και φωτογραφίες από τήν κοσμική ζωή.

Η άθηναϊκή κοσμικότητα, όπως τήν καθόρισα, εκφράζεται με μια σειρά συγκεντρώσεις, στην περιοχή τής πρωτεύουσας, που δε σταματούν ποτέ, όλον το χρόνο. Σε όρισμένες μάλιστα εποχές, είναι τέτοιος ο άριθμός τών κοσμικών δεξιώσεων κάθε λογής, ώστε ή υπόθεση, για

στὸν ἀέρα πολλές φροντίδες, πολλὴ ἀπασχόληση μὲ τὰ ζητήματα τῆς πράξης καὶ μιὰ διάχυτη, «καιρικὴ», θὰ ἔλεγα, ἀνησυχία, ποὺ ὀφείλεται στὸ κοινὸ αἰσθημα ὅτι ἡ ἐποχὴ μας κυλᾷ πολὺ γρήγορα, τίποτα δὲν εἶναι στερεωμένο, ὅλα μποροῦν νὰ ἀλλάξουν ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη στιγμή καὶ ὁ καθένας, ὅσο ψηλὰ κι ἂν στέκεται, εἶναι δυνατὸ νὰ βρεθεῖ ξαφνικὰ ξεπερασμένος καὶ ἀχρηστευμένος.

Ποιά εἶναι τὰ κίνητρα τῆς κοσμικῆς ζωῆς, τὰ συνδυασμένα αἴτια ποὺ προκαλοῦν τὸ φαινόμενο; Βασικά, ἡ κοσμικὴ κίνηση δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ μιὰ ἐκδήλωση τῆς γενικῆς κοινωνικότητας καὶ τῆς συμβατικότητας, ποὺ συνυφαίνονται, ἀναπόφευκτα, μὲ κάθε κοινωνικὴ ὀργάνωση. Ἡ ἔκταση, ὡστόσο, τοῦ φαινομένου, κι ἡ ἰδιορρυθμία του, μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε ὅτι πρέπει νὰ ὑπακούει καὶ σὲ εἰδικότερα κίνητρα. Νομίζω ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει, στὴ σημερινή μας κοινωνία, τρεῖς κύριους λόγους τῆς κοσμικότητας, στοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦν τρεῖς ἰδιαίτερες κατηγορίες κοσμικῶν τύπων, ποὺ θὰ τοὺς ὀνόμαζα: κοσμικοὺς ex officio, κοσμικοὺς ἀπὸ ὀφελισμὸ καὶ κοσμικοὺς ἀπὸ μιὰ ζωερὴ διάθεση κοινωνικότητας, ποὺ παίρνει, συχνά, τὴ μορφή τῆς κοινωνικῆς ματαιοδοξίας. Βέβαια, αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ σχηματικά. Στὴν πραγματικότητα, ὑπάρχουν πολλές ἀποχρώσεις αὐτῶν τῶν ὑποδιαίρεσεων, καθὼς καὶ ἀφθονες περιπτώσεις ὅπου οἱ κατηγορίες μπλέκονται ἢ μιὰ στὴν ἄλλη. Πολὺ συνηθισμένη λ.χ. εἶναι, ἐδῶ, ἡ περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὑπακούει σὲ κίνητρα συμφέροντος καὶ ματαιοδοξίας, ταυτόχρονα. Βρίσκονται, ἐξάλλου, πολλοὶ ἀνθρώποι ποὺ ἀνακατώνονται, πότε-πότε, στὴν κοσμικὴ κίνηση, παρασυρόμενοι, χωρὶς ἰδιαίτερη διάθεση, ἀπὸ τὴ συμβατικότητα τοῦ περιβάλλοντός τους. Γιὰ νὰ μπορέσουμε ὅμως νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ τέτοια μελέτη, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ ἀπλουστεύσουμε κάπως τὸν πίνακα καὶ νὰ τονίσουμε τὰ πιὸ χαρακτηριστικά του σημεία. Εἶναι ἀδύνατο νὰ συλλάβουμε, μὲ ὀλοκληρωτικὸ τρόπο, τὴν ἀεικίνητη καὶ ὀλοένα μεταβαλλόμενη πραγματικότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὴν πλησιάζουμε, τὴ ζώνουμε ὅσο μποροῦμε. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ἀρκετὰ στοιχεῖα τῆς θὰ διαφεύγουν πάντα ἀπὸ τὸν κλοιὸ τῶν παρατηρήσεών μας.

Ex officio κοσμικοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ συμμετέχουν τακτικὰ στὴς κοσμικὲς ἐκδηλώσεις, ὄχι ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλὰ σάν ἀντιπρόσωποι θεσμῶν καὶ ὀργανισμῶν. Ἐδῶ ἀνήκουν, πρῶτα-πρῶτα, οἱ ἀντιπρόσωποι Κρατῶν. Τὸ διπλωματικὸ σῶμα ἀποτελεῖ παντοῦ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ κεντρικοὺς πυρῆνες τῆς κοσμικῆς ζωῆς· εἶναι τοῦτο μέρος τῶν ἐπαγγελματικῶν

του καθηκόντων. Οἱ διπλωμάτες καλλιεργοῦν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ ἔθνικόν τους γόητρο, καθὼς καὶ σχέσεις ποὺ τοὺς εἶναι χρήσιμες στὴ δουλειά τους. Στὴν ἀκτίνα τοὺς κινιοῦνται πλῆθος μέλη ἀπὸ ξένες ἀποστολὲς ὄλων τῶν εἰδῶν, καθὼς καὶ διαπρεπεῖς περαστικὲς προσωπικότητες, τὴς ὁποῖες οἱ διπλωμάτες ζητοῦν νὰ φέρουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινωνία τοῦ τόπου. Ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρά, συμμετέχουν ὀπουργοί, πρῶην καὶ μέλλοντες κυβερνήτες, ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοί, ἐκπρόσωποι ἰδρυμάτων. Στὴν κατηγορία αὐτὴν, μπορεῖ κανεὶς νὰ κατατάξει καὶ τοὺς διευθυντὲς μεγάλων ξένων ἐταιριῶν, ποὺ λαμβάνουν ἐνεργὸ μέρος στὴν κοσμικὴ κίνηση γιὰ λόγους κύρους τῶν ἐπιχειρήσεών τους. Μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἀθήνας, τὴς τελευταῖες δεκαετίες, σὲ διεθνὲς κέντρο, στὸ ὁποῖο μπλέκονται ποικίλες πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιδράσεις, συνεργασίες καὶ ἀντιθέσεις, ἡ κοσμικότητα ἔχει προσλάβει ἀναγκαστικὰ ἕνα χαρακτήρα, κατὰ μεγάλο μέρος, κοσμοπολιτικόν.

Ὅσο γιὰ τοὺς κοσμικοὺς ἀπὸ ὀφελισμὸ, ὑποθέτω πὼς δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τοὺς προσδιορίσει κανεὶς πιὸ εἰδικά. Ἐδῶ κατατάσσεται ὅλος ὁ κόσμος ποὺ ἔχει κάτι νὰ κερδίσει ἀπὸ αὐτὸ τὸ περιβάλλον: ἐπαγγελματικὲς σχέσεις, πληροφορίες, μέσα, ἐπιρροές, ἀφορμὲς γιὰ ἐργασίες. Οἱ κύκλοι τῶν ἐπιχειρήσεων — βιομήχανοι, ἐφοπλιστὲς, τραπεζίτες, μεγαλέμποροι — κινιοῦνται κοσμικὰ πολὺ. Οἱ καλλιτέχνες τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ θεάτρου δὲ χάνουν εὐκαιρίες. Ἀπὸ τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα, τὸ προβάδισμα τὸ ἔχουν, ἀναμφισβήτητα, οἱ γιατροί, ποὺ ἀποτελοῦν σήμερα, κι αὐτοί, ἕναν κοσμικὸ πυρῆνα πολὺ ζωερὸ.

Δυσκολώτερο εἶναι νὰ προσδιορίσουμε ποῦ ἀρχίζει καὶ ποῦ τελειώνει ἡ κοινωνικότητα, σάν ἀμιγῆς συντελεστὴς τῆς κοσμικῆς ζωῆς, καὶ σὲ ποῖο σημεῖο συνταυτίζεται μὲ τὴ ματαιοδοξία. Ὁ κοινὸς ἢ, ἂν θέλετε, ὁ ὀμαλὸς ἀνθρώπος, ὅπως τὸν ἔχει διαπλάσει ἡ Ἱστορία, εἶναι ὅν κατ' ἐξοχὴν κοινωνικόν. Ἄν χωριστεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας του, μαραίνεται, ἀχρηστεύεται καὶ πέφτει σ' ἐπικίνδυνες παραισθήσεις καὶ νευρώσεις. Τοῦ χρειάζεται νὰ συντηρεῖ κοινωνικὲς σχέσεις μὲ ὀμίλους ποὺ τοῦ μοιάζουν — ἢ μὲ τοὺς ὁποίους θέλει νὰ μοιάζει —, νὰ συμμετέχει, ὄχι μόνον σ' ἕνα ἐπάγγελμα, ἀλλὰ, ἂν τοῦ μένει καιρὸς, καὶ σὲ μιὰ εὐρύτερη κοινωνικὴ δραστηριότητα· νὰ αἰσθάνεται, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ὅτι εἶναι μέλος ἑνὸς συνόλου ποὺ τὸν λαμβάνει ὀπ' ὀψη. Αὐτὰ δὲν εἶναι παιχνίδια· εἶναι ἀνάγκες ζωῆς, καὶ δὲ θὰ εἶταν φίλος τῶν ἀνθρώπων ὁποῖος θὰ τοὺς δίδασκε νὰ τὰ περιφρονήσουν καὶ νὰ τὰ στερηθοῦν. Ἡ κοινωνικότητα, ὅμως, θέλοντας καὶ μὴ, μᾶς μετατρέπει ὄλους σὲ ἐκτελεστὲς ἑνὸς

θεάματος ποὺ διεξάγεται ἐμπρὸς σ' ἓνα κοινὸ, μεγάλο ἢ μικρό. Ἀναπόφευκτα, ξυπνᾷ σὲ πολλὰ πρόσωπα μιὰ διάθεση νὰ ἐπιδείξουν τὸν ἑαυτὸ τους, νὰ διαφημίσουν τίς φυσικὰς χάρες τους ἢ τὰ ἐπίκτητα προσόντα τους, νὰ ξεχωρίσουν, νὰ γίνουν πρότυπα ποὺ ὁ κόσμος τὰ θαυμάζει. Ἡ διάθεση αὕτη τῆς ματαιοδοξίας δὲν εἶναι ἀμελητέα ποσότητα γιὰ τὸν κοινωνικὸ παρατηρητὴ. Εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς κινήσεις δυνάμεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Οἱ καλοκαθισμένες κοινωνίες τὸ ξέρουν καὶ τῆς δίνουν πρόθυμα τὰ μέσα νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ νὰ ικανοποιηθεῖ, σύμφωνα μὲ τίς δικὰς τους κατευθύνσεις καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχό τους. Ἀντιλαμβάνονται ὅτι, ἂν καταπιέσουν τὴν ματαιοδοξία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων καὶ τὴν ἐμποδίσουν νὰ ἐκφράζεται ἀνετα, εἶναι ἱκανὴ νὰ δημιουργήσῃ, μέσα στὸν κοινωνικὸ ὄργανισμό, καταστάσεις νοσηρῆς, ὡς τὸ ἀποθνήσκον ἐρωτικὸ ἔνστικτο, ποὺ δὲν ξέρεις ποτέ τί ἱστορίες μπόρεῖ νὰ σοῦ ἀνοίξῃ. Καλύτερα, λοιπόν, νὰ βγῆι στὸ φῶς, νὰ τὴν ἐποπτεύῃ ἡ κοινωνικὴ συνείδηση καὶ νὰ τὴν περιορίζῃ σὲ ὄρια θεμιτά.

Πολὺ διδακτικὴ, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη, εἶναι ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789, καθὼς καὶ τῆς ρωσικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1917 καὶ τῶν ἄλλων κομμουνιστικῶν ἐπαναστάσεων τοῦ αἰῶνα μας. Συνήθως, μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες πράξεις τῶν ἐπαναστάσεων ποὺ γίνονται μὲ τὸ σύνθημα τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων εἶναι νὰ καταργήσουν κάθε ἐκδήλωση τιμητικῶν διακρίσεων μέσα στὴν κοινωνία. Ὅταν ὅμως στερεωθοῦν καὶ κάπως ἡρεμήσουν, δημιουργοῦν, αὐτόματα, διακρίσεις καινούριες: παράσημα, τίτλους, τυπικὰς ἱεραρχήσεις, στολὰς χρυσοποικίλτες, προβαδίσματα κάθε λογῆς καὶ καινούρια εἶδη κοσμικότητος. Ὅλα αὐτὰ μᾶς καταπλήσσουν συχνά, μὲ τὴν ἀπροσδόκητὴ ἀπλοϊκότητα ποὺ φαίνονται νὰ προδίδουν. Ὅταν ὅμως τὰ κοιτάξουμε μὲ περισσότερη προσοχή, καταλαβαίνουμε πῶς ἀνταποκρίνονται σὲ ἀναπόφευκτες ἀνθρώπινες καταστάσεις, ποὺ κάθε πολίτευμα πρέπει νὰ τίς λογαριάζῃ.

Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος εἶναι ὅτι, μόλις διαμορφωθεῖ μιὰ κοινωνικὴ ὀργάνωση μὲ κάποια σταθερότητα, γρήγορα σχηματίζονται, μέσα της, διάφοροι κύκλοι ποὺ ζητοῦν νὰ διακριθοῦν, νὰ δείξουν ὅτι εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τὸν πολὺ κόσμον. Τυπικὸ παράδειγμα, ἡ μόδα. Κατὰ γενικὸν κανόνα, στίς πολιτισμένες κοινωνίες, βρῖσκειται πάντα μιὰ κατηγορία ἀνθρώπων, ποὺ υλοθετεῖ ὀρισμένες ἰδιομορφίες στὸ ντύσιμο, ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴν εἶναι ἐντελῶς ὅμοια μ' ἄλλον τὸν ἄλλο πληθυσμό. Οἱ πολλοί, ὅμως, παρακολουθοῦν, μὲ ἰδιαίτερη προσοχή, τίς κινήσεις καὶ τὰ φερσίματα αὐτοῦ τοῦ ὀμίλου. Μπορεῖ νὰ

τὸν κατηγοροῦν γιὰ τὴν ἀλαζονεία του, μὰ, κατὰ βάθος, ποθοῦν νὰ ἐξομοιωθοῦν μαζί του. Μιμοῦνται, λοιπόν, τὴν ἐμφάνισή του, ὅσο τὸ δυνατό καλύτερα. Ἡ ἀφομοίωση τῆς νέας μόδας ἀπὸ τὸ πλῆθος ἀπαιτεῖ, φυσικά, ἓνα διάστημα χρόνου. Σὲ παλαιότερους καιροὺς, τὸ διάστημα αὐτὸ εἶταν μεγάλο· σήμερα, βέβαια, ὁ ρυθμὸς τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων ἔχει ἐπιταχυνθεῖ πολὺ. Πάντως, ἔρχεται μιὰ μέρα ὅπου ἡ νέα μόδα ἔχει γίνῃ κτῆμα κοινόν. Τότε, οἱ λίγοι ἀλλάζουν πάλι κάτι στὸ ντύσιμό τους, γιὰ νὰ ξεχωρίσουν, καὶ ἡ ἴδια ἱστορία ξαναρχίζει. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ποὺ δίνω τῶν συνεχῶν μεταβολῶν τῆς μόδας δὲν εἶναι πρωτότυπη· τὴν ἔχω ἀκούσει, πρὶν ἀπὸ χρόνια, νὰ διδάσκεται στὴ Σορβόνη*. Εἶναι, νομίζω, ἡ πιὸ πιθανοφανῆς καὶ μᾶς βόηθει νὰ καταλάβουμε καὶ τὰ κίνητρα τῆς κοσμικότητος, ποὺ εἶναι, ἄλλωστε, ὁ πιστότερος καθρέφτης, ὅλων τῶν νέων συρμῶν.

Κοντολογίης, ὑπάρχουν πάντα κοινωνικοὶ ὄμιλοι ποὺ δὲν τοὺς ἀρκεῖ νὰ εἶναι πραγματικά ἢ νὰ νομίζουν πῶς εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τὸ πλῆθος, ἀλλὰ ποὺ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ φανερώσουν τὴν ὑπεροχὴ τους μὲ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, νὰ τὴν κάμουν δημόσια, νὰ τὴν καθιερώσουν κοινωνικά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κίνητρα ποὺ σημείωσα παραπάνω καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλή καὶ γενικὴ κοινωνικότητα, ἡ συμμετοχὴ στὴν κοσμικὴ κίνηση εἶναι φανερό ὅτι ἐκφράζει συχνά καὶ μιὰ τέτοια διάθεση. Ἀποτελεῖ, δηλαδή, στὴ συνείδηση μεγάλου ἀριθμοῦ προσώπων, ἓνα κοινωνικὸ ξεχώρισμα καὶ μιὰ καθιέρωση—ὡστόσο, μιὰ καθιέρωση ποὺ δὲν εἶναι πιά καὶ πολὺ δύσκολο νὰ τὴν κερδίσει κανείς. Ἐνας ἄνθρωπος μὲ πολιτισμένο παρουσιαστικὸ καὶ μὲ κάποια κοινωνικὴ ἐπιβολὴ σὲ ὁποιοδήποτε τομέα, θὰ εἶναι, ἂν τὸ θελήσῃ, εὐκόλα δεκτὸς ἀπὸ τὴν κοσμικὴ κοινωνία, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ καταγωγὴ του. Ἡ γνώριμία μ' ἓνα τέτοιον ἄνθρωπον πάντα μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμη, καὶ ἡ χρησιμότητά εἶναι σήμερα τὸ κυριότερο κριτήριον γιὰ τὴ συνάψην κοσμικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ καὶ κάποιος ποὺ δὲν ἀντιπροσωπεύει πολλὰ πράγματα, ἂν τὸ ἐπιδιώξῃ μὲ ζῆλον, ἂν ξέρεῖ νὰ φέρεται καὶ ἂν μπορέσῃ νὰ δημιουργήσῃ δυὸ-τρὴς γνωριμίες μὲ κύρος, θὰ κατορθώσῃ, στὸ τέλος, νὰ περάσῃ τὸ κατώφλι τῆς κοσμικότητος. Εἶναι κοινὸ μυστικὸ ὅτι περνοῦν καὶ πρόσωπα μὲ ὑποπτο, μᾶλλον, παρελθόν. Δὲ φαίνεται νὰ εἶναι πολὺ ἀόστηρὴ ἢ φρούρηση στὴν εἴσοδο. Χρειάζονται, βέβαια, καὶ μερικὰ ἔξοδα παραστάσεως, ἀνάλογα μὲ τὸ ρόλο ποὺ φιλοδοξεῖ κανεὶς νὰ παίξῃ: μικρὰ πράγματα γιὰ τοὺς κομπάρσους· μεγάλα ποσὰ

* Ἀπὸ τὸν καθηγητὴ C. Bouglé.

γιὰ τοὺς πρωταγωνιστές, γιὰ κείνους ποὺ δίνουν τὴν κατεύθυνση τῆς κοσμικῆς ζωῆς.

Ἡ κοσμικότητα, στὴν Ἀθήνα, γνώρισε διάφορες φάσεις, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ὀθωνα ὡς τὶς ἡμέρες μας. Ἄλλοτε, ὅπως καὶ σ' ἄλλην τὴν Εὐρώπῃ, τὸ πιὸ ἐπίσημο καὶ ἀναμφισβήτητο κριτήριό της εἶταν ἡ παλαιότητα τῶν οἰκογενειῶν, ἕνα εἶδος «ἀριστοκρατικῆς», κατὰ κάποιον τρόπο, γενεαλογίας. Στὸ 19ο αἰώνα, σχηματίστηκε, γύρω στὸ Παλάτι, μιὰ ὀλιγάριθμη «καλὴ κοινωνία», ποὺ εἶταν ἀρκετὰ δύσκολη στὴν ἐπιλογή τῶν μελῶν της. Τὴν ἀποτελοῦσαν, κατὰ κύριο λόγο, οἰκογένειες ποὺ εἶχαν μιὰ κοινωνικὴ ἱστορία ἀξιοσημείωτη, μὲ τὰ νεοελληνικὰ μέτρα: ἀπόγονοι τῶν φημισμένων ἀγωνιστῶν τοῦ Ἐικοσιένα, προεπαναστατικὰ κοτζαμπασικά τζάκια τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας, Φαναριῶτες μὲ ἡγεμονικὸ παρελθόν, λιγοστά βυζαντινὰ ὀνόματα, εὐγενεῖς τοῦ Libro d'oro τῶν Ἑφτανήσων. Ἡ τάξη αὐτὴ, ὅσο τῆς τὸ ἐπέτρεπαν οἱ συνθήκες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, εἶχε ἀφομοιώσει τοὺς τρόπους καὶ τὶς συνήθειες τῆς σύγχρονης τῆς ἀνώτερης κοινωνίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ κυρίως τῆς γαλλικῆς. Ἔδινε τὸν τόνο στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πρωτεύουσας καὶ δεξιωνότανε τοὺς λίγους, τότε, καὶ διαλεχτοὺς ξένους ἐπισκέπτες. Κρατοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἐπιρροή της τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν. Ἡ ἀρετὴ της εἶταν μιὰ αὐστηρὴ προσήλωση σ' ἕναν ἀγραφο κώδικα ἀξιοπρέπειας καὶ ἐντιμότητας.

Μὲ τὸν καιρὸ, προστέθηκαν, στὴν «καλὴ κοινωνία», καινούρια στοιχεῖα, στὰ ὁποῖα αὐτὴ ἔδινε τὸ χρίσμα τῆς κοσμικότητας: πλούσιοι Ἕλληνες ἀπὸ τὴν Τουρκία, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Ρουμανία καὶ ἄλλες χώρες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ποὺ ἐρχόντανε νὰ ἐγκατασταθοῦν, νὰ χτίσουν μέγαρα καὶ νὰ φέρουν κεφάλαια στὸ ἐλεύθερο βασίλειο. Ἀνάμεσά τους, ξεχώρισαν, μὲ τὴν πανελληνία ἀγύλη τους, οἱ ἐθνικοὶ εὐεργέτες. Ἄρχισαν, τὸν ἴδιο καιρὸ, νὰ σχηματίζονται καὶ ἐντόπιοι μεγαλοαστικοὶ πυρήνες μὲ κοινωνικὲς φιλοδοξίες, τοὺς ὁποῖους οἱ παλαιότεροι κοσμικοὶ κύκλοι υλοθετοῦσαν σιγά-σιγά, μὲ προσοχή. Ὑπῆρχαν κι οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες, μὰ δὲν ἐπαιξαν ποτὲ ἕνα σοβαρὸ κοινωνικὸ ρόλο, στὴ νεώτερη Ἑλλάδα — παρὰ τὴν βιασμένη ἀριστερὴ φρασεολογία σχετικὰ μὲ τὸ ὑποθετικὸ «ἀστικοσιφλικάδικο Κράτος». Αὐτοὶ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς εἶταν, ἀπὸ τὴν ἀρχή, μιὰ τάξη καταδικασμένη. Πολὺ εὐκόλα, οἱ φιλελεύθεροι ἀστοὶ τοὺς θυσίασαν γιὰ λόγους γενικῆς κοινωνικῆς ὠφέλειας, στὴν πρώτη περίοδο τοῦ αἰώνα μας, καὶ μοίρασαν τὰ τριφλίκια τους στοὺς ἀκτῆμονες γεωργούς.

Ὁ τόνος τῆς ἀθηναϊκῆς κοσμικότητας

τοῦ 19ου αἰώνα διατηρήθηκε ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ. Ὁ κυριότερος κοσμικὸς τίτλος ἐξακολούθησε, ἴσαμε τότε, νὰ εἶναι ἡ καταγωγή. Ὁ πρῶτος ὁμως Παγκόσμιος Πόλεμος κλόνισε βαθιὰ τὴ μικρὴ καὶ ἀδύναμη ἑλληνικὴ κοινωνία ποὺ εἶχε ἱεραρχηθεῖ στὰ εἰρηνικὰ χρόνια τοῦ Γεωργίου Α'. Ἐγίναν, σ' ἐλάχιστο διάστημα, μεγάλες μετατοπίσεις πλούτου. Ἀρχοντικὲς οἰκογένειες, μὲ γνωστὴ κοινωνικὴ ἱστορία, καταστράφηκαν, σχεδὸν ἢ ἐντελῶς. Ἄλλοῦ συγκεντρώθηκαν μονομιᾶς σπουδαῖα κεφάλαια, καὶ πρῶτα-πρῶτα στοὺς ἐφοπλιστικοὺς κύκλους. Ἀκολούθησε ἡ μαζικὴ εἰσορροπία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας, ποὺ προκάλεσε κοινωνικὲς κρίσεις πρωτοφανεῖς γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ποὺ ἔφερε, ἐπίσης, καινούρια κεφάλαια, καθὼς καὶ πείρα καὶ διάθεση γιὰ ἐργασίες μεγαλύτερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν πρὶν. Στὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, πολλοὶ νέοι εὐποροὶ κύκλοι, προερχόμενοι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀξίωσαν καὶ ἔλαβαν μιὰν ἐξέχουσα θέση στὴν κοσμικὴ κίνηση. Ἡ παλαιὰ ἱεράρχηση εἶταν ἤδη ξεπερασμένη. Ὁ δεῦτερος Παγκόσμιος Πόλεμος δημιούργησε μιὰν ἀναστάτωση ἀκόμα μεγαλύτερη, μετατόπισε, ἄλλη μιὰ φορά, ἕνα πολὺ σημαντικὸ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ἀνοίξε νέες πηγὲς πλούτου, προκάλεσε κρίσεις βαθύτερες κι ἔδωσε μιὰ νέα τροπὴ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου.

Σήμερα, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κοσμικῆς ζωῆς βρίσκεται τὸ μεγάλο κεφάλαιο. Αὐτὸ δίνει τὸν τόνο καὶ τὴν κατεύθυνση, χωρὶς πιά νὰ παίζει πρῶτο ρόλο, ὅπως ἄλλοτε, ἡ οἰκογενειακὴ καταγωγή. Δὲν μπορεῖ, ὁμως, καὶ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ καταγωγή δὲ λαμβάνεται καθόλου ὑπ' ὄψη. Ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει μιὰ κοσμικὴ ἀκτινοβολία, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ἀπαραίτητο ὄρον νὰ συνοδεύεται ἀπὸ κάποια οἰκονομικὴ εὐρωστία, ἔστω καὶ τῆς δεύτερης ἢ τῆς τρίτης σειρᾶς. Ἀρχοντικὴ καταγωγή χωρὶς καμιὰ οἰκονομικὴ εὐχέρεια δὲν ἀποτελεῖ ἀξία, στὴ συνείδηση τῆς σημερινῆς κοινωνίας.

Ἡ συσχέτιση τῶν παραγόντων τῆς οἰκονομικῆς δυνάμης καὶ τῆς οἰκογενειακῆς παλαιότητας μπορεῖ νὰ δώσει ἀφορμὴ σὲ ἐνδιαφέρουσες κοινωνικὲς παρατηρήσεις καὶ σὲ λογοτεχνικὲς ἢ θεατρικὲς δημιουργίες ἀξιοπρόσεχτες, ἀν ὑπάρξουν συγγραφεῖς ἱκανοὶ νὰ συλλάβουν γνήσιους ἀντιπροσωπευτικοὺς τύπους αὐτῶν τῶν περιπτώσεων. Οἱ καινούριοι κοσμικοὶ ἡγέτες, ποὺ τίτλος τους εἶναι τὸ κεφάλαιό τους, θέλουν πολὺ νὰ ἔχουν σχέσεις μὲ τοὺς ἀπογόνους τῆς «καλῆς κοινωνίας» τοῦ 19ου αἰώνα. Οἱ γνωριμίες αὐτὲς κολακεύουν, καθὼς εἶναι ἐπόμενο, τὴν κοινωνικὴ μεταιοδοξία τους. Οἱ παλαιοί, πάλι, αἰσθάνονται πὼς δὲν ἔχουν πιά τὰ μέσα νὰ

συναγωνιστοῦν κοσμικά τοὺς καινούριους πῶς, ἂν ἀρνηθοῦν τὴν ἐπαφὴ μαζὶ τους, θὰ βρεθοῦν γρήγορα ἐκτοπισμένοι. Ἐξάλλου, καὶ αὐτοὺς τοὺς κολακεύει, καὶ συχνὰ μπορεῖ καὶ νὰ τοὺς χρειάζεται, ἡ σχέση μὲ ἀνθρώπους ποὺ ἀντιπροσωπεύουν πραγματικές, σημερινές δυνάμεις. Αὐθόρμητα, γίνεται, ἀνάμεσά τους, ἕνα εἶδος σιωπηροῦ συνεταιρισμοῦ: οἱ παλαιοὶ προσφέρουν τὸ κύρος τῆς κατάγωγῆς τους καὶ οἱ καινούριοι τὴ λάμψη τοῦ πλούτου τους. Οἱ μὲν βοηθοῦν τοὺς δὲ νὰ ἀξιοποιήσουν περισσότερο αὐτὸ ποὺ ἔχουν. Ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν εἰσφορῶν τους, διαπλάθεται ἕνα κοσμικὸ κλίμα κοινὸ, ποὺ τοὺς ἀναδεικνύει ὅλους μαζὶ, περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ὁ καθένας χωριστὰ θὰ μπορούσε νὰ ἀναδείξει τὸν ἑαυτό του.

Αὐτά, καθὼς εἶπα, ἰσχύουν στὶς περιπτώσεις ὅπου καταφέρνουν οἱ παλαιοὶ νὰ «στέκονται» οικονομικά. Ὄταν ἡ ὀλικὴ τους ἀντοχὴ πέσει κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς εὐπορίας μεσαίας τάξης, ἀρχίζουν τὰ ἀφανῆ δράματα ποὺ ταλανίζουν, τριγύρω μας, τόσες οἰκογένειες. Συνηθισμένο παράδειγμα, ἡ οἰκογένεια μὲ παρελθόν, ποὺ κατρακύλησε οικονομικά, ἀλλὰ δὲ θέλει νὰ τὸ ὁμολογήσει. Ἀγωνίζεται ἀπελπισμένα, μὲ ὄλων τῶν εἰδῶν τὰ τεχνάσματα, τὶς θυσίες, τὶς ταπεινώσεις, νὰ κρύψει τὴν πραγματικὴ τῆς κατάσταση, κάτω ἀπὸ μιὰ ἐπίφαση ψεύτικης εὐημερίας, καὶ νὰ κρατηθεῖ στὴν κοινωνικὴ σειρὰ τῶν πατέρων τῆς. Ἄλλο παράδειγμα, ἐξ ἴσου κοινὸ, εἶναι ἡ οἰκογένεια ποὺ ἀναγκάζεται νὰ τραβηχτεῖ ἀπὸ τὸ στίβο τῆς κοσμικότητας, ὅπου διακρίθηκε ἄλλοτε, καὶ νὰ ζήσει, στὸ ἐξῆς, μιὰ ζωὴ περιορισμένη, ἀνάλογη μὲ τὰ μέσα τῆς, ἀλλὰ ποὺ δὲ θέλει νὰ παραδεχτεῖ τὴν ἧττα τῆς. Κλείνεται στὸν ἑαυτό τῆς καὶ ἀτενίζει τὴ σημερινὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα μὲ ὑπεροψία καὶ περιφρόνηση, σάν ἕναν κόσμον χαλασμένο, ποὺ δὲν εἶναι ἀρκετὰ καλὸς γι' αὐτὴν. Χωρίζεται ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ διαλύεται, σιγά-σιγά, μέσα σὲ μιὰ νοσηρὴ ἀτμόσφαιρα, καμωμένη ἀπὸ ἄγονες νοσταλγίες καὶ αὐταπάτες, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ κόσμος ποὺ ἐλεηνολογεῖ τὴν ἔχει, πρὸ πολλοῦ, λησμονήσει. Ὑπάρχουν, καθὼς εἶναι φυσικὸ, σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους, νέοι ἀνθρώποι ποὺ αἰσθάνονται μέσα τους μιὰ ἰσχυρὴ παρόρμηση γιὰ δράση καὶ θέλουν νὰ ξανακερδίσουν τὴ ζωὴ, ὅπωςδὴποτε. Κάποτε, ἐκμεταλλευόμενοι ὀνόματα γνωστά, πατροπαράδοτες σχέσεις, κοινωνικὲς εὐκαιρίες, καθὼς καὶ τὸν ἀέρα τῆς κοσμικῆς κοινωνίας, ποὺ τοὺς ἔχει δώσει ἡ ἀνατροφή τους, ρίχνονται σὲ τυχοδιωκτισμούς, γίνονται ἀρριβίστες ἀσυγκράτητοι. Ἄλλοτε, ὅμως, ἡ παρόρμησή τους εἶναι ὀγιῆς. Τινάζουν ἀπὸ πάνω τους τὸ παρελθόν, ἐ-

λευθερώνονται ἀπὸ τὴ ματαιοδοξία τοῦ περιβάλλοντός τους καὶ μπαίνουν στὴ ζωὴ σάν καινούριοι, ἐργαζόμενοι ἀνθρώποι ποὺ βασιζονται ἀποκλειστικὰ στὴν ἱκανότητά τους καὶ τὴν εὐσυνειδησία τους. Εἶναι ἱκανοποιημένοι μὲ τὴ νέα κοινωνικὴ τους θέση, ἐπειδὴ αἰσθάνονται πῶς εἶναι ἀτομικὸ τους ἔργο.

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψω στὸ κύριο θέμα μου, θὰ ἔλεγα, συνοψίζοντας, ὅτι ἡ κοσμικὴ ζωὴ, ἀντικειμενικὰ κοιταγμένη, σάν μιὰ γενικὴ ἐκδήλωση κοινωνικότητας τῆς ἀστικῆς τάξης, φαίνεται νὰ ἐκπληρώνει σήμερα, καὶ τοὺς ἐξῆς εἰδικότερους σκοπούς: ἀποτελεῖ τὸ πεδίο ἀνταλλαγῆς τυπικῶν φιλοφρονήσεων ἀνάμεσα σὲ ἀντιπροσώπους Κρατῶν, θεσμῶν, ὀργανισμῶν· δημιουργεῖ μιὰ μόνιμη εὐκαιρία γιὰ διεθνεῖς συναντήσεις, καθὼς καὶ γιὰ διάφορες ἐπαφές τοῦ κόσμου τῆς πολιτικῆς, τῶν ἐπιχειρήσεων, τοῦ τύπου· προωθεί, ποικιλότροπα, ἐπαγγελματικὲς σταδιοδρομίες· προσφέρει, τέλος, μιὰ διέξοδο στὴ ματαιοδοξία μιᾶς μερίδας τῆς κοινωνίας μας. Ἡ ἀλληλεγγύεια τῶν ποικίλων παραγόντων ποὺ γεννοῦν τὸ φαινόμενο, διαπλάθει ἕνα συλλογικὸ πνεῦμα, εὐρύτερο καὶ ἰσχυρότερο ἀπὸ τὶς συνειδησεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμίλων ποὺ συμμετέχουν σ' αὐτό. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπιβάλλει τύπους, συνήθειες, κανόνες ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐμφάνιση καὶ τοὺς τρόπους, ρυθμοὺς ζωῆς. Ἐπηρεάζει, ὡς ἕνα σημεῖο, τὴ νοοτροπία καὶ τὸ χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὸ ἀκολουθοῦν. Αὐτὸ εἶναι φανερὸ κυρίως στὶς γυναῖκες, ποὺ δίνουν στὴν κοσμικότητα πολὺ περισσότερὴ ζωϊκὴ ἐνέργεια παρὰ οἱ ἄντρες. Εἶναι, ἐξ ἄλλου, οἱ γυναῖκες, γενικά, πιὸ εὐπροσάρμοστες, ὅπου καὶ ἂν ἀνήκουν, πιὸ εὐπλαστες, πιὸ εὐαίσθητες στὶς ἐπιρροές τοῦ περιβάλλοντος.

Δὲν ἐξαντλοῦμε, ὡστόσο, κανένα θέμα, λέγοντας ὅτι ἡ κοσμικὴ ἀποτελεῖ μιὰ διέξοδο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ματαιοδοξία ποὺ ὑπάρχει ἔτσι κι ἄλλιως. Στὴν πραγματικότητα, τὸ φαινόμενο, πολλές φορές, καλλιεργεῖ καὶ ἀναπτύσσει τὴ ματαιοδοξία· μάλιστα, κάποτε, τὴ δημιουργεῖ ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει. Εἶναι, ἐξ ἄλλου, γεγονός ὅτι προκαλεῖ, τριγύρω του, ἀπὸ ἀντίδραση, ἕνα μόνιμο κοινωνικὸ ἐρεθισμὸ, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶταν κι αὐτὸς ἀντικείμενο γιὰ παρατήρηση καὶ μελέτη.

Ξεκινώντας, ὅπως σημείωσα στὴν ἀρχή, νὰ ἐξετάσω τὰ θέματα αὐτὰ «σάν πράγματα», δὲ θὰ εἶμουν συνεπῆς μὲ τὴ δηλωμένη πρόθεσή μου ἂν παρασυρόμουν ἀπὸ ὑποκειμενικὲς προτιμήσεις ἢ ἀντιπάθειες, γιὰ τοῦτες ἢ κείνες τὶς ἀνθρωπινὲς ἐκδηλώσεις, ἢ ἂν ἐκλείνα τὸ κείμενό μου μ' ἕνα κήρυγμα ἠθικολογίας. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τί γνώμη ἔχουμε γιὰ

τοὺς κοσμικοὺς καὶ τοὺς ματαιοδόξους σάν άτομα. Καθὼς ἔγραψα παραπάνω, ἡ πείρα μᾶς διδάσκει ὅτι ὅλες οἱ γνωστὲς μᾶς κοινωνίες προτίμησαν πάντα νὰ μὴν καταπιέσουν τὴν ἀνθρώπινη ματαιοδοξία, ἀλλὰ νὰ τῆς δώσουν εὐκαιρίες γιὰ νὰ ἰκανοποιηθεῖ μέσα σὲ ὄρια θεμιτά. Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει, ἐδῶ, ὁ κοινωνικὸς παρατηρητὴς εἶναι τοῦτο: ποιά εἶναι, σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, τὰ ὄρια μέσα στα ὁποῖα εἶναι ὀμαλὸ νὰ ἐκδηλώνονται οἱ φιλαυτίες, φιλαρέσκειες, ἐπιδειξομανίες καὶ ἄλλες ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, ποὺ εἶναι φυσικὸ νὰ μπλέκονται μὲ κάθε κοινωνικότητα.

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι εὐκόλο. Γιὰ νὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀπαντήσει, μὲ κάποια βεβαιότητα, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε προηγηθεῖ μιὰ πολὺπλευρῆ, ὀμαδικὴ ἐργασία, ποὺ δὲν ἔγινε ἀκόμα. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν ἐρευνηθεῖ, βαθιὰ καὶ μεθοδικά, οἱ συνθήκες τῆς λειτουργίας τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας· νὰ εἶχαν ἐξεταστεῖ, παράλληλα, οἱ ὅροι τῆς ζωῆς τῶν κοινωνικῶν τοῦ ἴδιου τύπου, ποὺ βρίσκονται στὸ αὐτὸ, περίπου, στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους. Μόνο μιὰ τέτοια ἀντικειμενικὴ καὶ συγκριτικὴ μελέτη θὰ ἔπρεπε νὰ χαράξει κανεὶς τὸ ὄριο ἀνάμεσα στὶς ἐκδηλώσεις ἐκεῖνες τῆς κοινωνίας μᾶς ποὺ εἶναι δυνατό νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς ὀμαλές καὶ ὕγιες καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ θὰ τίς λέγαμε νοσηρές. Μὴν ἔχοντας τέτοια θετικὰ στοιχεῖα στὴ διάθεσή μᾶς, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχτοῦμε ἀποκλειστικά στὴ διαίσθηση καὶ τὴν ἐμπειρία, μὲ πολλοὺς, βέβαια, δισταγμοὺς, προκειμένου γιὰ ἓνα παρόμοιο, γενικὸ ζήτημα.

Ξέρουμε λ.χ. ὅτι ὑπάρχουν χώρες ὅπου ἡ κοσμικότητα, ἡ πολυτέλεια, ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἰδιωτικοῦ πλοῦτου δὲν ἐνοχλοῦν. Ἰσπανία, Ἰταλία, στοὺς τόπους αὐτούς, τὸ σταμάτημα τῆς κοσμικῆς κίνησης θὰ ἀνησυχῶσε, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, τὴν κοινὴ γνώμη σάν δυσάρεστο σύμπτωμα μιᾶς γενικότερης οικονομικῆς κάμψης. Ἐννοῶ τίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, τὴ Μεγάλη Βρεταννία, τὴ Σκανδιναβία, τὴν Ἑλβετία—κατὰ κανόνα, τίς κοινωνίες ποὺ ἐπηρεάστηκαν, στὴν ἱστορικὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα τους, ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ προτεσταντισμοῦ*. Στὶς χώρες αὐτές, τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο εἶναι, κατὰ μέσον ὄρο, ὕψηλὸ καὶ, γιὰ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν κατοίκων, ἰκανοποιητικὸ· ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἰσορ-

ροπίας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης· οἱ ἐργοδότες ἔχουν, συνήθως, τὴν ἀντίληψη ὅτι ἀσκοῦν ἓνα κοινωνικὸ λειτούργημα ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει καθήκοντα ἀπέναντι τοῦ συνόλου. Ὑλικά καὶ ψυχολογικά, ἡ μάζα αἰσθάνεται ἀνετα. Μπορεῖ νὰ ἔχει ποικίλες διεκδικήσεις, δὲ φαίνεται, ὡστόσο, νὰ κατέχεται ποτὲ ἀπὸ κοινωνικὸ μῖσος ἢ πικρία.

Σὲ μιὰ χώρα, ὅμως, φτωχὴ καὶ ἀνοργάνωτη, σάν τὴν Ἑλλάδα, ποὺ βρίσκεται στὸ προτελευταῖο βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης (τὸ τελευταῖο, καθὼς λένε οἱ εἰδικοί, ἀνήκει στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Πορτογαλία), ἡ προοπτικὴ τῶν πραγμάτων εἶναι, ἀναγκαστικά, διαφορετικὴ. Καθεὶ ποὺ τονίζει τὴν ἀπλὴ ἀνεση ὀρισμένων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, πληγώνει τὴν εὐαισθησία ἐκείνων ποὺ πιστεύουν ὅτι δὲν ἔχουν λάβει τὸ δίκαιο μερικὸ τους ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ ποὺ κατέχονται ἀπὸ τὴν ἔμμονη ἰδέα ὅτι κάποιος τοὺς ἀδικεῖ, κάποιος τοὺς ἀπατᾷ. Κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις, θεαματικὲς καὶ πολυθόρυβες, ποὺ γεννοῦν τὴν ἐντύπωση τῆς ὀμαδικῆς ἐπιδειξῆς πλοῦτου καὶ τῆς χρηματικῆς σπατάλης, προκαλοῦν ἀκατάπαυστα κύματα ἀπογοήτευσης καὶ ὀργῆς, ποὺ καθρεφτίζονται στὰ πικρὰ σχόλια τοῦ τύπου· καὶ στοὺς σαρκασμοὺς τοῦ ἐλαφροῦ θεάτρου. Ἐρεθίζουν τὸ συλλογικὸ αἶσθημα τῆς «frustration», τῆς «στέρησης» μὲ τὴν ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, τὸ αἶσθημα αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ποὺ τὸ νιώθουμε λ.χ. νὰ ἐμπνέει συχνὰ τὴ λαϊκὴ μᾶς μουσικὴ ὄλων τῶν μορφῶν: τὰ πατροπαράδοτα δημοτικὰ τραγούδια τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ κάμπου, τίς ρομαντικὲς καντάδες τοῦ περασμένου αἰῶνα, τὰ λαϊκὰ ταγκό, τὰ περιβόητα ρεμπέτικα τῶν μεγάλων λιμανιῶν*. Τὸ αἶσθημα αὐτό, ἂν τὸ ἀναλύσουμε βαθύτερα, θὰ μᾶς δώσει ἴσως μιὰν ἐξήγηση γιὰ ὀρισμένες λαϊκὲς ἐκρήξεις, σὲ ὦρες ἱστορικῶν ἀναταραχῶν, ἐκρήξεις ποὺ θὰ τίς ἔπαιρνε κανεὶς, στὸ πρῶτο κοίταγμα, σάν ἀκατανόητα φαινόμενα ὀμαδικῆς παράκρουσης καὶ σάν κινήματα τυφλῆς ἀπελπισίας.

Θεωρητικά, θὰ εἶταν ἴσως δυνατό νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι οἱ σπατάλες τῆς κοσμικότητας εἶναι, τελικά, ὠφέλιμες στὴν κοινωνία, ἀφοῦ τὸ χρῆμα ποὺ ξοδεύεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο πηγαίνει, κατὰ μεγάλο ποσοστὸ, στὴ μάζα, ἐνῶ ἀλλιῶς θὰ ἀποταμιευότανε, πιθανότατα, σὲ νεκρὰ κεφάλαια. Χωρὶς νὰ μπῶ σ' αὐτὴν

* Εἶναι γνωστὲς οἱ ἀναπτύξεις τοῦ Μάξ Βέμπερ σχετικὰ μὲ τοὺς λόγους ποὺ ἔπρεψαν στοὺς προτεσταντικοὺς λαοὺς νὰ βρεθοῦν, ψυχολογικά, πιὸ προσηλωμένοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἔβρεσε ἡ ἀπότομη ἐξόγκωση τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς βιομηχανίας.

* Μόνο τὰ νησιά, σὲ ὀρισμένες· ἀθόρυβες μουσικὲς ἐκδηλώσεις τους, φαίνονται νὰ ξεφεύγουν ἐντελῶς ἀπὸ τὸ πλέγμα τῆς «στέρησης». Τὰ νησιά δὲν εἶναι, ὡστόσο, πλουσιότερα ἀπὸ τὴν ὀλόλοιπη Ἑλλάδα. Θὰ πρέπει, λοιπόν, νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ ψυχολογικὴ λύτρωση ὀφείλεται, ἐκεῖ, σὲ λόγους κυρίως γεωγραφικοὺς καὶ κλιματολογικοὺς.

τὴν τεχνικὴ συζήτηση, θὰ πῶ ὅτι δὲν πιστεύω πῶς εἶναι φρόνιμο νὰ ἀπομονώνει κανεὶς τὴν καθαρὰ οικονομικὴ ἀποψη ἑνὸς προβλήματος ἀπὸ τοὺς ποικίλους συντελεστὲς ποὺ συνθέτουν τὸ κοινωνικὸ φαινόμενο καὶ ποὺ ἐνεργοῦν ἀλληλένδετα. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὁ ψυχολογικὸς παράγοντας τῆς συλλογικῆς «στέρησης» μοῦ φαίνεται τόσο δυνατός, ὥστε δὲ νομίζω ὅτι καμιά ὀφελμιστικὴ ἐπιχειρηματολογία μπορεῖ νὰ τὸν καταπραῖνει. Μόνο σημαντικὲς ἀλλαγὲς στὴ δομὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἐξασφαλίζοντας στοὺς πολλοὺς μιὰν αἰσθητὴ βελτίωση τῶν ὁρῶν τῆς ζωῆς, θὰ ἀρχίζουν, σιγά-σιγά, νὰ διαμορφώνουν ἕνα κοινωνικὸ κλίμα ἀνάλογο πρὸς ἐκεῖνο ποὺ βρίσκουμε, σήμερα, στὶς πιὸ ἐξελιγμένους χώρες.

Στὸ μεταξύ, αὐτὸ ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ εἶναι ὅτι οἱ ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικότητος στὴν Ἑλλάδα, κι ὅχι μονάχα ἡ κοσμικὴ κίνηση τῆς πρωτεύουσας, θὰ εἶναι ὕγιεις ἂν στέκονται μέσα σὲ δρια ποὺ νὰ εἶναι, τουλάχιστο, ἀνεκτὰ ἀπὸ τὸ περιβάλλον—ἂν, δηλαδή, δὲν προκαλοῦν ὁμαδικὲς ψυχολογικὲς καταστάσεις, ἱκανὲς νὰ διαταράξουν τὴν ἡρεμὴ ἐξέλιξη τοῦ συνόλου πρὸς τελειότερες μορφὲς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ δρια αὐτὰ ἢ κοινωνία πρέπει νὰ τὰ βρῆκε μόνη της, μὲ τὸ ἔνστικτό της, μὲ τὴν πείρα της, μὲ τὴ συνείδηση τῶν προβλημάτων της. Ἄν δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ τὰ βρεῖ, θὰ ἔχει νὰ πληρώσει, μιὰ μέρα, τὴ ζημία.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

Τὸ τραγούδι τοῦ νόστου

Αἰγαιοπελαγίτικα σμαράγδινα νησάκια,
 ἔτσι κατὰ πῶς ομίγετε τὸ γαλανό σας χρῶμα,
 ἔτσι καθὼς σὰ νούφαρα λιχνίζεστε στὴν αὔρα,
 κι' ἄλλοτες ἀφρογένητα καθὼς ἀποκοιμῆστε,
 καταμεσίς στοῦ πέλαγου τὴ μαγικὴ γαλήνη,
 σιμά σας εἶθε νᾶρχομονν με ἀνάλαφρη φρεγάτα,
 φλοκάτη, ἀσημοστόλιστη καὶ φτεροφορεμένη...
 Καὶ τὴ θωριά τὴν ἀκριβὴ πάνω σας νὰ κουρσέπω
 ποὺ χρόνια σ' ἕνα ἀκρόγιαλο νείρεται κι' ἀγναντεύει
 ἀκαρτερώοντας νὰ φανεῖ κάποιο χαμένο πλοῖο...
 Νᾶρθω καὶ στὸ μουράγιο σας νὰ με καλωσορίσουν,
 στὸν ἔξω μῶλο νὰ σταθῶ ποὺ πλεύριζαν οἱ σκοῦνες,
 τὰ τρεχαντήρια στὴ σειρὰ κι' ἀγνάντια οἱ ψαροπούλες,
 ν' ἀκούσω θρούλους ναυτικούς ἀπὸ θαλασσομάχους
 «Ὡρα καλὴ στὴν πρόμη τους κι' ἀγέρα στὰ πανιά τους...»
 Μέρη καὶ νύχτες θᾶθελα νὰ μείνω στὸ νησί μου,
 σι' ἀκρόλιμνα με ἀστροφεγγιά, στὶς λόχμες με φεγγάρι,
 πρωῖ, πριχοῦ ὁ γήλιος βγῆ, στοῦ Φαναριοῦ τὰ πλάγια
 ὡσπον νᾶρθεῖ τὸ ἡλιόγευμα καὶ ν' ἀποκάμει ἡ μέρα,
 —ὦ δύσες μου ζωγραφιστὲς στὰ κορφοβούνια πέρα! —
 Νᾶταν ν' ἀνέβαινα ξανά ψηλὰ στὴν ἀειτοράχη
 ν' ἀκούσω τὴ γλυκόλαλη τοῦ μπιστικοῦ φλογέρα,
 τῶν χαλκοκούδουνων ἀχό, τῆς λυγερῆς τραγούδι,
 μιὰν ἀγκαλιὰ κυκλάμινα κι' ἀσφόδελους νὰ κόνω,
 νὰ πλέξω τῆς Πρωτομαγιάς δλάνθιστο στεφάνι.
 Θᾶθελα καὶ στὴν ἐκκλησιά ν' ἀμπῶ νὰ προσκυνήσω,
 — ἕνα κερὶ στὴ χάρη Της — δυὸ λόγια νὰ φελλίσω,
 νὰ δλονυχτίσω στὰ σπερνὰ νὰ στολιστῶ τίς σκόλες,
 νὰ πιῶ κρασί ἀρετοίνωτο ἀπὸ τὸ γιοματάρι,
 νᾶβγω ἀναμμένος στὸ χορὸ, νὰ σύρω γὰ τὸν μπάλλο,
 νὰ σεῖται ἀφράτη ἡ κοπελιά, νὰ καμαρώνει ἡ μάνα.
 Κι' ἀπὲ με τὸν Ἀύγερινό, στὶς σιράτες ν' ἀνταμώσω,
 βιολιά, λαγούτα, πίπιζες, ξενύχτικα, νὰ ἤχοῦνε
 σ' ἕνα μακρόσυρτο σκοπὸ, τοῦ νόστου μου τραγούδι,
 ποὺ ἀλαργινὰ στὴν ξενητεία, νοστάλησα ν' ἀκούσω.

ΜΑΝΟΣ ΧΩΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ